

Юрій ШАПОВАЛ

ВІЙНА ПІСЛЯ ВІЙНИ

Друга половина 40-х років була досить складною для України. Переживши драматичні події війни з нацистською Німеччиною, вона змушена була включитись у повоєнне протистояння двох блоків, назване "холодною війною". У червні 1945 р. УРСР стала членом ООН, що стало, з одного боку, визнанням її заслуг у боротьбі проти нацистської Німеччини та її сателітів, а з іншого – прагненням керівників Радянського Союзу здобути необхідні для Москви голоси в ООН. Підтримуючи Україну на дипломатичній арені, московська центральна влада тим самим розраховувала на те, що це хоч якось пом'якшить ті проблеми, які вона мала у Західній Україні, що перетворилась на ключовий центр повоєнного спротиву комуністичному режимові. Цей крок також був покликаний продемонструвати міжнародній спільноті певне "толерантне" ставлення до "самостійницьких" прагнень українців. Навіть обмежена і декоративна українська дипломатія мала одну незаперечну перевагу: час від часу вона нагадувала, що на карті світу є Україна, а окреме членство в ООН (разом з СРСР і Білоруською РСР), хоч із застереженнями, могло сприйматись як натяк на українську окремішність.

Однак по-справжньому цю окремішність світові нагадувала лише збройна боротьба УПА проти комуністичного режиму, а також розпочата у липні 1944 р. діяльність Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Завданням останньої було:

“1. Об'єднати й координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшевицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави.

2. Визначувати ідейно-програмові напрямні визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державности і створення органів незалежної державної влади на Україні.

4. Репрезентувати, як верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.

5. Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше всенародне представництво”¹.

---

¹ Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1992. – Т. 8. – С. 35-36.

Для колишніх членів антигітлерівської коаліції вихід України на дипломатичну арену не був несподіванкою, оскільки це було обумовлено ще Ялтинською конференцією 4-11 лютого 1945 року. Ще одне рішення цієї ж конференції не тільки привернуло увагу світу до України, а й стимулювало своєрідну "війну після війни". Йдеться про окреслення кордонів Польщі за так званою "Лінією Керзона". Фактично це означало визнання принципу етнічного кордону між Польщею і Україною, що суттєво зміцнювало стратегічні позиції СРСР у Східній Європі. Для Західної України це ознаменувало остаточне входження до складу УРСР. Тим самим Сталін та його оточення створювали вирішальні передумови для безкомпромісного наступу на український повстанський рух, який був поширений на цих теренах і метою якого була незалежна українська державність. Після капітуляції нацистської Німеччини, сталінське керівництво одержало змогу значно посилити протидію ОУН і УПА, перетворивши Західну Україну на справжній театр військових дій.

Зрозуміло, всі принципово важливі рішення щодо протидії ОУН і УПА приймалися не в Києві, а в Москві, де власне знаходилися тодішні центральні партійні і державні органи. Разом з тим чимало жорстких ініціатив виходили із надр ЦК КП(б)У, керівники якого увесь час прагнули демонструвати свою "твердість", боячись бути запідозреними у "м'якотілості". Наприклад, 15 листопада 1944 р. Микита Хрущов (він очолював ЦК КП(б)У від січня 1938 року, а від лютого 1944 р. одночасно займав посаду Голови Ради Міністрів УРСР) надіслав Сталіну листа, в якому підкреслював, що він поставив перед парторганізаціями у Західній Україні, органами НКВД і НКГБ (у лютому 1941 р. з НКВД було виділено НКГБ – Наркомат державної безпеки; у липні 1941 р. їх об'єднали в НКВД, а у 1943 р. створили НКГБ, який у 1946 р. переіменували на МГБ – Міністерство державної безпеки; з 1946 р. НКВД переіменувано у Міністерство внутрішніх справ) завдання ретельно перевірити апарат, особливо склад технічних працівників з місцевого населення. При цьому він запропонував запровадити воєнно-польові суди при внутрішніх військах НКВД: "З метою застрашення бандитів за вироками цих військово-польових судів засуджених до знищення, не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно проводити відкрито із залученням місцевого населення. Результати судів у пресі не висвітлювати"².

Ще одна хрущовська пропозиція полягала в тому, щоб "тимчасово запровадити при обласних управліннях НКВД західних областей УРСР спеціальні трійки у складі: секретаря обкому партії, начальника обласного управління НКВД і обласного прокурора. Цим трійкам надати право розгляду справ українсько-німецьких націоналістів та сприяючого їм населення і надати право застосовувати щодо винних найвищу міру покарання розстріл з негайним виконанням вироку"³. Цікаво, що ця ініціатива не була підтримана у Москві, про що засвідчує лист наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії Микиті Хрущову 2 грудня 1944 року. З метою прискорення розгляду справ осіб, які належали до націоналістичного підпілля, у західні області УРСР було відряджено дві виїзні сесії Воєнної колегії Верховного Суду СРСР⁴.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1060. – Арк. 13.

³ Там само. – Арк. 14.

⁴ Там само. – Спр. 926. – Арк. 92.

Тобто репресивні акції тривали, але оформлювалися вони в іншій спосіб, ніж це запропонував М.Хрущов.

Під контролем центральних московських органів відбувалася “советизація” західноукраїнських земель. По суті це було утвердження вже випробованої більшовицьким режимом у 20–30-ті роки моделі соціалізму, насильницької уніфікації всіх сфер життя за стандартами тоталітарного суспільства. У західних областях швидко зростала чисельність парторганізацій. На початку 1947 р. їх було 4 тис. і вони об’єднували понад 60 тис. членів партії, на початку 1953 р. – 8 тис. і до них входили понад 85 тис. осіб⁵. Характерно, що питома вага членів партії з місцевого населення була незначною. Кадровий потенціал нарощувався переважно за рахунок приїжджих з центральних і східних областей України, з інших республік СРСР. На червень 1946 р. до Західної України прибуло 86 тис. 749 партійних, радянських, комсомольських працівників, спеціалістів промисловості, сільського господарства, системи освіти, охорони здоров’я, культурно-освітніх закладів⁶. Вони не лише в переважній більшості не знали мови, звичаїв, традицій, але й не намагалися пристосуватись до місцевих умов, не бажали поважати місцеве населення, яке довгий час жило в інших соціально-політичних, культурних, побутових умовах. Силами саме цих людей і здійснювалося те, що офіційна пропаганда називала “соціалістичною перебудовою краю”. Одним з найпомітніших явищ цієї “перебудови” стало знищення за сценарієм, затвердженим у Кремлі, Української греко-католицької церкви (УГКЦ). У березні 1946 р. в Західній Україні, а у 1949 р. – на Закарпатті.

Цим та іншим брутальним діям протистояли ОУН і УПА. Сама їхня наявність була важливим політико-ідеологічним чинником. Провідний ідеолог УПА “Петро Полтава” (Петро Федун) так обстоював політичну платформу УПА: “Перед українським народом 1944 р., з моментом нової окупації України більшовиками, стало питання: або добровільно скоритися окупантові і через це віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України, або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити справу Самостійної України, боронити національно-визвольний рух... Український народ вибрав цей другий шлях, добре здаючи собі справу з того, що цей шлях надзвичайно важкої боротьби, що це шлях, який вимагатиме жертв, і не зважаючи на таку перспективу, десятки тисяч найкращих українців пішли в УПА, пішли в підпілля”⁷.

Ось чому влада дуже багато уваги приділяла пропагандистським акціям, спрямованим на дискредитацію, розкол і зрештою знесилення українського національно-визвольного руху. Насамперед комуністична пропаганда винайшла для дискредитації українського незалежницького руху формулу “українсько-німецькі націоналісти”. Саме це поняття дуже часто зустрічається у пропагандистських документах ЦК КП(б)У. Скажімо, у рішенні Оргбюро від 7 лютого 1945 р. знаходимо такий пункт: “Дозволити Львівському обкому КП(б)У ви-

⁵ Історія України (Під ред. В.А.Смоля). – Київ, 1997. – С. 332.

⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2654. – Арк. 146.

⁷ Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Позичії українського визвольного руху. – Мюнхен, 1948. – С. 51-52.

дати збірник матеріалів з вірств німецько-фашистських загарбників і українсько-німецьких націоналістів по Львівській області”⁸. Член Політбюро ЦК КП(б)У Дмитро Мануїльський у промові 6 січня 1945 р. перед учителями західних областей насамперед окреслив коло історичних ворогів України: “нахабні тевтонці, зажерливі угорці, чванлива польська шляхта, татарські орди та турецькі яничари”. Ну, а “допомагали їм у цьому чорному ділі такі злочинці і запродавці, як гетьман Мазепа”⁹. Той же Мануїльський заявив, ніби “український націоналізм ніколи не був національним”¹⁰, а внутрішня боротьба в ОУН поставала як “боротьба різних іноземних розвідок”, бо націоналісти, виявляється, ніколи не переходили в підпілля – “їх послали в підпілля німці, щоб утворити свою агентуру в тилу Червоної Армії”¹¹, а Степана Бандеру було заарештовано лише для того, щоб “створити навколо його імені ореол “мученика”¹². У довідці Управління МГБ УРСР “Орієнтування про злочинну діяльність українсько-німецьких націоналістів у західних областях Української РСР” було сказано наступне: “У силу обставин, що склалися, гітлерівці стали перед загрозою, що рядові оунівці і населення, здатне носити зброю, піде до партизанських загонів і буде вести збройну боротьбу у їхньому тилу... Вихід було знайдено. Німці перевели всі оунівські організації (“бандерівців”) на нелегальне становище, дозволили ОУН створити УПА (“Українську повстанську армію”) і цим брехливим маневром не лише відвели від себе удар народних мас, але й створили певну силу для боротьби проти антинімецьки налаштованих прошарків неселення, а також проти партизан і Червоної Армії”¹³.

Такими та подібними пропагандистськими методами партійно-державне керівництво УРСР силкувалося посіяти недовіру населення до ОУН та УПА. Саме про це свідчать звернення Президії Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР у лютому 1944 року¹⁴. В той час західні області України були ще окуповані нацистськими військами. Текст цього звернення розкидали з літаків, а також передавали по радіо. При цьому листівки із зверненням “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” розкидалися з літаків не тільки над західноукраїнськими областями, але й над Житомирською, Вінницькою і Кам’янець-Подільською областями, які незадовго перед тим були звільнені від нацистів. У цьому і наступних зверненнях воякам УПА було обіцяно “цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною”, якщо вони добровільно перейдуть на бік влади, “зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної Армії...”¹⁵. Однак насправді ті, хто повірив цим закликам, все одно потрапляли до таборів, а ті, хто погоджувався співпрацювати з владою, використовувалися як провокатори. З них зокрема згодом створювали так звані спеціальні загони МГБ.

⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 237. – Арк. 56.

⁹ Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. – Київ, 1945. – С. 7.

¹⁰ Там само. – С. 18.

¹¹ Там само. – С. 20.

¹² Там само. – С. 21.

¹³ Центральный архив внутренних войск Российской Федерации (далі – ЦА ВВ РФ). – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 226. – Л. 83.

¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 757. – Арк. 13-14.

¹⁵ Там само. – Арк. 23.

Звернення до населення західних областей України приймалися ще декілька разів: наприкінці листопада 1944 р. з нагоди звільнення від нацистів усіх українських земель, у травні 1945 р. – з приводу перемоги над Німеччиною, і у лютому 1946 р. – після виборів до Верховної Ради УРСР. У кожному з цих звернень містилася обіцянка, що влада помилує всіх тих учасників визвольної боротьби, хто “щиросердно покається у своїх злочинах” і буде чесно працювати.

Як засвідчують документи, ефективність політично-пропагандистської роботи у Західній Україні (як, до речі, і взагалі в Україні) не викликала особливого оптимізму у Москві. Вже у вересні 1944 р. ЦК ВКП(б) ухвалив спеціальну постанову “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”. Водночас 19 січня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило проект наказу НКВД УРСР “Про проведення реєстрації населення в західних областях України”¹⁶. 24 березня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У повертається до цього питання і ухвалює рішення “Про проведення обліку робітників і службовців на підприємствах промисловості, транспорту і в радянських установах західних областей УРСР”, яке орієнтувало партійні організації, органи НКВД і НКГБ на те, щоб “вжити рішучих заходів по викорчовуванню ворожих елементів і закрити їм доступ на підприємства і до установ”¹⁷.

Внаслідок цих акцій було заарештовано майже 14 тис. осіб¹⁸. Однак влада цим не обмежилась: від 1945 р. і до 1 січня 1946 р. були обліковані сільські мешканці Західної України віком від 15 років. Це рішення містила постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України” від 10 січня 1945 року. Головна мета – встановити точне місцезнаходження кожного громадянина. Якщо цього не вдалося зробити, то такі особи автоматично зараховувались до учасників антирадянських банд, а до їх рідних застосовувалися репресії, тобто арешт і виселення до Сибіру¹⁹. Цим пунктом також було призначено в селах відповідальних за ділянки і “десятихатки”, які слідкували за тим, хто і куди відходить із села, хто надає притулок воякам УПА, постачає їм харчі, надає інші послуги.

У 1943–1944 р. збройні формування УПА були значною військовою силою. Петро Мірчук писав, що “в хвилі приходу більшовиків на західноукраїнські землі кількість бійців УПА доходила до 80 тис. українців і 20 тис. чужонаціонального елемента”²⁰. Іван Білас, який вважає, що на початку 1944 р., коли чисельність УПА була найбільшою, в її загонах налічувалося близько 45 тис. чоловік²¹. У листопаді 1944 р. німецькі служби підготували пам’ятку про УПА, де було записано, що УПА – це військова організація ОУН, створена наприкінці 1942 року. За німецькими даними, в листопаді 1944 р. УПА мала 60 тис. озброєних вояків²². Загони УПА тією чи іншою мірою контро-

¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 29. – Арк. 28.

¹⁷ Там само. – Арк. 199.

¹⁸ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). – Київ, 1999. – С. 10.

¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 29. – Арк. 5-6.

²⁰ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. – Львів, 1991. – С. 51.

²¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953). – Київ, 1994. – Кн. 1. – С. 245.

²² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 445.

лювали територію площею до 150 тис. км, на якій проживало 15 млн. населення. Вони прагнули до утвердження нелегальних національно-державних структур, альтернативних органам більшовицької влади.

У 1943–1944 рр. загони УПА здійснювали бойові операції проти німецьких військ і поліції та проти радянських партизанів. Ось чому перші згадки про УПА в партійних документах – це вказівки для командирів радянських партизанських загонів. Перед ними ставиться завдання знищувати загони УПА, засилати до повстанських формувань своїх людей, щоб розкласти їх зсередини, вести антинаціоналістичну агітацію серед місцевого населення. Зокрема, враховуючи досвід червоних партизанів в боях із загонами УПА, в серпні 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило передати партизанську дивізію ім. Сидора Ковпака до НКВД “для проходження подальшої служби, використавши її в першу чергу для якнайшвидшої ліквідації націоналістичних банд”²³. До речі, саме від 1944 р. ведуть свій літопис сумновідомі спецгрупи, які чинили насильство і свавілля під виглядом українських повстанців і до яких на початковій стадії їхнього існування входили переважно представники червоних партизанських загонів (вже згодом до них почали включати завербованих колишніх вояків УПА і колишніх співробітників СБ). На 20 червня 1945 р. всього у західних областях України під виглядом бандерівців діяли 156 спецгруп із загальною кількістю учасників 1783 особи²⁴.

Про розмах протистояння у цей період свідчать такі офіційні цифри: від 1944 до червня 1945 р. було захоплено 93610 “бандитів”, зголосилося з повинною 40395²⁵. З другої половини 1945 року за вказівкою центрального Проводу великі підрозділи УПА були переформовані у дрібніші, добре згуртовані та озброєні, з дислокацією у лісових масивах. Поширилася мережа підпільних “боївків” (3–25 чол.) у сільській місцевості. Все це складало серйозну небезпеку для режиму.

У документах за 1944–1945 р. формулюється система конкретних заходів організації боротьби проти УПА і підпілля ОУН. У резолюції Пленуму ЦК КП(б)У від 24 листопада 1944 р. “Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР” зазначалося, що головним завданням є “посилення боротьби з націоналістичними бандами, спрямувавши удари насамперед на знищення керівних кадрів і так званої “Служби безпеки”²⁶. Йшлося також про створення і зміцнення груп самооборони з місцевого активу та посилення конспірації при підготовці і проведенні операції разом з органами НКВД і НКГБ. У січні 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України”. Постанова зобов’язувала Львівський, Волинський, Станіславівський, Тернопільський, Дрогобицький, Рівненський і Чернівецький обкоми КП(б)У, наркомів НКВД і НКГБ, начальників внутрішніх і прикордонних військ НКВД посилити боротьбу з націоналістами з тим, щоб використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації загонів УПА і підпілля ОУН да “добитися

²³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 27. – Арк. 113.

²⁴ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 190.

²⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 56. – Арк. 111.

²⁶ Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 668. – Арк. 8.

в найближчий час такого становища, щоб у кожному населеному пункті була б наша агентура²⁷.

Продовжуючи розробляти план боротьби проти збройних формувань УПА і підпілля ОУН у лютому 1945 р., ЦК КП(б)У приймає рішення про подальшу діяльність спеціальних груп: "З метою знищення окремих дрібних бандитських груп, так званої СБ і оунівських главарів, за прикладом Волинської області створювати групи спеціального призначення із бандитів, що зголосилися з повинною і виявили бажання боротися з бандитизмом"²⁸. Це були ті самі спецгрупи, які замордували тисячі мирних жителів, а комуністична пропаганда приписувала ці злочиння "бандерівським бандитам".

У липні 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У видає наказ начальникам обласних управлінь НКВД, командувачам прикордонних і внутрішніх військ НКВД створити спеціальні військові групи. Головна мета цих груп – переслідувати загоны УПА незалежно від того, в які райони та області вони будуть рухатися, аж до повної їх ліквідації. У зв'язку з тим, що підпільники посилили боротьбу з агентурою органів НКВД та НКГБ, Політбюро ЦК КП(б)У в листопаді 1945 р. визначив низку заходів для збереження цієї агентури.

Такі самі постанови ухвалювались і в наступні роки (наприклад, постанова Оргбюро ЦК КП(б)У "Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності і бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР" від 18 квітня 1946 р., постанова Оргбюро ЦК КП(б)У "Про додаткові заходи по поліпшенню діяльності винищувальних батальйонів" від 23 липня 1946 р., постанова Політбюро ЦК КП(б)У "Про заходи по подальшому поліпшенню роботи груп охорони громадського порядку в західних областях УРСР" від 23 серпня 1950 р., постанова Політбюро ЦК КП(б)У "Про деякі факти провалу чекістсько-військових операцій, що проводяться органами МГБ" від 24 серпня 1951 р., постанова Оргбюро ЦК КП(б)У "Про проведення обласних нарад старших груп охорони громадського порядку і дільничних уповноважених міліції у західних областях УРСР" від 7 травня 1952 р., постанова Політбюро ЦК КПУ "Про стан та заходи щодо подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР" від 11 квітня 1955 р. та ін.)

Боротьба проти загонів УПА та підпілля ОУН набиравла особливих масштабів під час виборів, зокрема до Верховної Ради СРСР. У січні 1946 р. у постанові Політбюро ЦК КП(б)У "Про хід підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР у Львівській області" зазначалося, що в області діяло наближено 90 загонів УПА. Проти цих загонів за період від 1 листопада 1945 р. до 1 січня 1946 р. було проведено 2204 "чекістсько-військові операції" і 1529 з них були безрезультатними. Таку ж постанову було ухвалено і щодо Станіславівської області. В ній зазначалося, що в області існує понад 40 загонів УПА. Від 1 грудня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. проти ОУН і УПА було проведено 15562 операцій, внаслідок яких знищено понад 4,2 тис. повстанців і підпільників, захоплено в полон і затримано понад 9,4 тис. причетних до ОУН і УПА, ліквідовано 130 збройних формувань²⁹. Та навіть ці тотальні дії на винищення українського повстанського руху не дали бажаних результатів.

²⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 29. – Арк. 5.

²⁸ Там само. – Арк. 147.

²⁹ Кентій А. Вказ. праця. – С. 13.

Вражає те, що партійні документи містять конкретні дати, до яких вимагалось покінчити з “бандитизмом”. Як відомо, в СРСР все підлягало централізованому плануванню. І боротьба проти “українсько-німецьких націоналістів”, як з’ясувалось, також. Плануючи терміни “остаточної ліквідації націоналістичних банд”, ЦК КП(б)У ставив перед обласними партійними комітетами нереальні завдання. Так, 10 січня 1945 р. під тиском М.Хрущова перед секретарями обкомів західних областей України було поставлене завдання ліквідувати загони УПА і підпільні організації ОУН до 15 травня 1945 року. Обкоми повинні були щоденно звітувати ЦК скільки вояків і підпільників було вбито і заарештовано. Одначе протидія ОУН і УПА тоталітарному режимові, як відомо, розтягнулася у часі і радянським органам довелося з цим рахуватись. Правда, від 1946 р., після проведення “великої блокади”, у партійних документах йшлося вже про “залишки українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. 4 жовтня 1946 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює постанову “Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”, у постанові наголошується, що у серпні 1946 р. у всіх західних областях України було проведено 7079 операцій проти загонів УПА та підпільних організацій ОУН і тільки 738 з них дали позитивні результати³⁰. Якщо подивитись на цю постанову з точки зору розробки ЦК КП(б)У плану боротьби проти націоналістичних сил, то слід відзначити, що тут були повторені всі основні положення, що були сформульовані у попередніх документах. У 1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює з цього питання ще дві постанови, в яких переважають загальні фрази на зразок, “підвищити ефективність боротьби проти українсько-німецьких націоналістів”.

Про “залишки банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” йдеться і у постановвах Політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р., 22 березня 1950 р., 24 квітня 1952 р., 9 травня 1952 р., 17 січня 1953 р., 31 грудня 1953 р. та ін. Виникає, однак, запитання, якщо це дійсно були “залишки” повстанського руху, то чому така потужна репресивно-каральна система не могла тривалий час їх подолати? Очевидно, що “конкретні” терміни ліквідації у партійних рішеннях мали мобілізаційне значення. Не випадково вони встановлювались фактично упродовж 40–50-х років не лише місцевими партійними органами, а й центральними. Так, МГБ СРСР у лютому 1948 року, а МГБ УРСР 28 лютого 1948 р. вимагали “остаточної ліквідації” оунівського підпілля у Тернопільській області. 30 грудня 1952 року ЦК КПРС зобов’язав МВД СРСР ліквідувати “до кінця” націоналістичне підпілля і “озброєні банди” у західних областях УРСР і БРСР, у Литві, Латвії та Естонії. Зрозуміло, що виконувати ці рішення було дуже непросто, і це озлоблювало режим. Під час виступу у Львові 14 лютого 1946 р. на нараді секретарів обкомів КП(б)У, начальників обласних управлінь НКВД, НКГБ, командувачів військовими округами М.Хрущов наголошував на максимально повному використанні військової сили в Західній Україні, за допомогою якої пропонував у кожному селі створити своє опертя³¹.

У вже згаданому “Орієнтуванні про злочинну діяльність українсько-німецьких націоналістів у західних областях Української РСР”, складеному у

³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 29. – Арк. 160

³¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2884. – Арк. 128.

серпні 1947 р. Управлінням НКГБ УРСР йшлося про те, що у 1944–1945 рр. органами та військом МГБ–МВД всі найбільші і середні за чисельністю “банди УПА були цілком розгромлені, і УПА, як така, припинила існування”, а відтак залишилися “дрібні групки бандитів”, що продовжують свої дії³². Проте, за даними МВД, на 1 квітня 1946 р. було 479 бойових одиниць ОУН і УПА та 3735 бійців. За даними МГБ, на 1 січня 1947 р. у збройному підпіллі нараховувалося 530 бойових одиниць і 4456 бійців³³. На 3 березня 1948 р. у західних областях України було 647 організацій чисельністю 3176 осіб, 188 “бандгруп” чисельністю 1229 осіб і 2019 “бандитів-одинаків”, всього 6424 особи³⁴. На 17 квітня 1952 р. продовжував вести роботу 71 провід ОУН (160 осіб), 84 бойові групи ОУН (252 особи), а також окремі бойовики (647 осіб)³⁵. На 21 листопада 1953 р. у західних областях України продовжували діяти 15 проводів ОУН (40 осіб), 32 підпільні організації і групи (164 особи), 106 окремих бойовиків, всього 310 осіб. Крім того, на обліку перебували 794 нелегали, з яких 372 були колишніми членами ОУН і УПА³⁶. На 17 березня 1955 р. в західних областях України нараховувалося 11 розрізаних бойових груп чисельністю 32 особи, 17 окремих бойовиків, здійснювався пошук 500 нелегалів³⁷.

Поza сумнівом, за закликами, а часом і політичними ламентациями на тему “залишків українсько-німецьких націоналістів” стояла впевненість влади у своїй перемозі з огляду на переважаючу силу і чисельність. Документи, що торкаються не політичних, а військових аспектів боротьби з українським повстанським рухом, повною мірою підтверджують це. До речі, той факт, що боротьбу з ОУН і УПА вели внутрішні і прикордонні війська, свого часу замовчувала комуністична пропаганда. Коли під час горбачовської “перебудови” з’явилися згадки про це, один з найактивніших критиків “націоналістичного бандитизму” винайшов таке пояснення: “Залучення окремих військових частин до ліквідації банд ОУН–УПА зовсім не означало, що винищувальні батальйони і групи самозахисту разом з органами Радянської влади не могли самі покінчити з бандитизмом... Йшлося про інше. Участь військових підрозділів у знешкодженні оунівських банд мала на меті припинити дальше кровопролиття, захистити сільських трударів від бандитського терору...”³⁸.

Зрозуміло, все було навпаки. Режим відверто зробив ставку саме на військову силу. Партійні органи були причетні до формування планів збройної боротьби проти загонів УПА і підпільної мережі ОУН. Безперечно, конкретні військові операції, зокрема використання внутрішніх військ НКВД Українського округу, військ МГБ того самого округу або сил внутрішньої охорони МВД УРСР, акції контррозвідувальних органів і міліції, все це планувалося у військових штабах, а також керівниками НКГБ–МГБ. Однак партійне керівництво брало участь у визначенні стратегічних напрямків цієї роботи.

³² ЦА ВВ РФ. – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 226. – Л. 102-103.

³³ Кентій А. Вказ. праця. – С. 24, 41.

³⁴ ЦА ВВ РФ. – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 226. – Л. 27.

³⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 72. – Арк. 46-47.

³⁶ Там само. – Спр. 73. – Арк. 60-61.

³⁷ Там само. – Спр. 75. – Арк. 31-32.

³⁸ Давиденко В. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів. – Київ, 1989.

Важлива роль відводилася і “чекістсько-військовим операціям”, які мали на меті пошук і знищення збройних підрозділів УПА. Якщо “об’єкт операції” був відомий – застосовувався метод оточення, якщо ні – метод пошуку у блокованому чи неблокованому районі. Про масштаб цих операцій можна скласти уявлення за складеними переліками, які збереглися. Так, лише у Львівській області підрозділи 88 стрілецького полку 11 загону внутрішніх військ охорони МГБ-МВД СРСР у 1946–1954 роках здійснили 511 таких операцій³⁹. На терені Дрогобицької області 13 загін-7 дивізіон ВВ МВД-ВО МВД СРСР у 1946–1953 рр. здійснив у 1946 році – 28, у 1947 – 20, у 1948 – 14, у 1949 – 15, у 1950 – 17, у 1951 – 15, у 1952 – 32, у 1953 – 17 таких операцій⁴⁰.

Вражають і цифри, що засвідчують кількість задіяних військ у цих операціях. Так, наприклад, 5-6 листопада 1953 р. було проведено операцію у лісовому масиві на межі Олеського, Підкам’янського і Заболотцівського районів Львівської області з метою виявити сховище оунівського керівника. Для цієї операції було задіяно два загони внутрішньої охорони МВД УРСР загальною чисельністю 1500 осіб⁴¹. На початку листопада того самого 1953 р. при проведенні операції по “ліквідації оунівських бандглаварів” у Львівській області було задіяно зведений загін чисельністю 2050 осіб⁴².

І це, зауважимо, був уже 1953 рік, коли за оцінками самих чекістських органів “бандгрупи” склалися із 2-3 осіб.

Цікаво, що проведення цих операцій ретельно і детально фіксувалося з метою подальшого вивчення і застосування набутого досвіду. Режим не забував про узагальнення цього досвіду. Створювалися численні методичні розробки на теми “Здійснення військово-чекістської операції дивізіоном по пошуку і ліквідації бандитів у лісі”, “Група по пошуку і ліквідації бандитів у сховищі в лісі”, “Про характерні ознаки, за якими військові наряди віднаходили бандитські сховища у зимових умовах” тощо. Готувалися і спеціальні розвідки. Так, 27 січня 1953 р. заступник начальника штабу внутрішньої охорони МВД СРСР Самусь надіслав листа заступникові начальника штабу внутрішньої охорони ВО МГБ Українського округу Бромбергу із директивою підготувати статтю для бюлетеня по обміну досвідом організації і проведення “чекістсько-військових операцій”.

На початку 50-х років з’являється низка директивних документів, що вимагали удосконалення проведення “чекістсько-військових операцій”. 9 вересня 1953 р. МВД СРСР вимагало від начальників органів МВД ретельно вивчати інформації про тих, кого розшукували, район і умови проведення операцій тощо. У наказі МВД СРСР за № 001071 одним з головних завдань на 1954 р. було визначено вдосконалення тактики проведення “чекістсько-військових операцій”, введення у практику польового вишколу військ і особливо нічної підготовки⁴³.

Характерно, що фіксувався і аналізувався не лише позитивний досвід дій військових, а й негативний. Збереглися численні “Журнали обліку невмілих дій службових нарядів” (“Журнал учета неумелых действий служебных

³⁹ ЦА ВВ РФ. – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 306. – Лл. 1-77.

⁴⁰ Там само. – Д. 205. – Лл. 1-36.

⁴¹ Там само. – Д. 591. – Л. 317.

⁴² Там само. – Л. 310.

⁴³ Там само. – Д. 621. – Л. 240.

нарядов”) у військових частинах. Тут фіксувалися не лише факти, що свідчили про незадовільні дії, а й про накладення стягнень на військових⁴⁴. Своєю чергою, при проведенні військових чи військово-чекістських операцій їх організатори ніколи не забували про політичне забезпечення цих заходів. Так, наприклад, від 30 січня до 7 лютого 1945 р. за наказом начальника військ НКВД Українського військового округу було проведено широкомасштабну операцію у Морочанському та Висоцькому районах Рівненської області. Виконання було покладено на 16 окрему стрілецьку бригаду ВВ НКВД Українського округу, яка мала завдання разом з органами НКВД, НКГБ і місцевим радянським і партійним активом:

- а) Ліквідувати банди, боївки і ОУН-івське підпілля;
- б) Виселити сім'ї бандитів, які відмовилися зголоситися добровільно;
- в) Вилучити чоловіче населення призовного віку;
- г) Сприяти радпартактиву у здійсненні заходів по виконанню населенням обов'язків перед державою, роз'яснювальній роботі і перепису населення⁴⁵.

Збереглося чимало документів, які засвідчують свавілля та безчинства репресивно-каральних органів, яке кваліфікувалося як порушення “радянської” або “соціалістичної законності” йшлося про убивства, безпідставні арешти, побиття заарештованих, підпали, вилучення майна, фальсифікації слідчих справ. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У “Про факти брутальних порушень радянської законності в західних областях УРСР” від 21 березня 1945 р. підкреслювалось, що “у багатьох випадках це свавілля прикривається нібито боротьбою з українсько-німецькими націоналістами”⁴⁶. Це твердження можна прийняти з одним застереженням – не у багатьох, а фактично у всіх випадках.

З самого початку стало зрозуміло, що порушення “соціалістичної законності” не можна буде викоринити. Не даремно після згаданої постанови Політбюро ЦК КП(б)У знов повертається до цього питання 19 травня 1945 р. і фактично констатує своє безсилля. При цьому наркоми внутрішніх справ та держбезпеки, а також начальники прикордонних і внутрішніх військ НКВД, начальники обласних і районних органів НКВД і НКГБ зобов'язані були взяти справи під особистий контроль⁴⁷.

Неефективність цього рішення і пропонуваного контролю продемонстрували наступні події. У постанові “Про недоліки у роботі органів МВД, МГБ, суду і прокуратури по боротьбі з порушниками радянської законності у західних областях УРСР” від 24 липня 1946 р. Оргбюро ЦК КП(б)У констатувало: якщо за 11 місяців 1945 р. було зафіксовано 237 таких “порушень”, то за 5 місяців 1946 р. – 965⁴⁸. У першому кварталі 1946 р. у райвідділах МВД Станіславівської області знаходилось 3092 заарештованих, з них незаконно утримувалися 2023 особи⁴⁹. Наводився такий приклад: у листопаді 1945 року Начальник Яблунівського райвідділу МГБ Станіславівської області Діденко заарештував 89 осіб місцевої молоді 1928-1931 років народження. Він штучно

⁴⁴ ЦА ВВ РФ. – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 208.

⁴⁵ ЦА ВВ РФ. – Ф. 488. – Оп. 1 с. – Д. 81. – Л. 6.

⁴⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 29. – Арк. 189.

⁴⁷ Там само. – Арк. 282.

⁴⁸ Там само. – Спр. 50. – Арк. 93.

⁴⁹ Там само.

сфабрикував так звану “запасну молодіжну сотню УПА” і півроку ці юнаки провели у в'язниці⁵⁰.

У постанові “Про стан і заходи по зміцненню соціалістичної законності і радянського правопорядку в Українській РСР” від 28 січня 1948 р. Політбюро ЦК КП(б)У зазначало, що лише за листопад 1947 р. у Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Рівненській і Станіславській областях встановлено 200 випадків протиправних дій⁵¹.

Один з найвражаючих документів від 15 лютого 1949 р. був направлений на ім'я М.Хрущова. Йдеться про доповідну записку прокурора військ МВД Українського округу Г. Кошарського “Про факти брутального порушення радянської законності в діяльності т. зв. спецгруп МГБ”. У записці зазначалось, що МГБ УРСР та його управління у західних областях з метою “виявлення ворожого, українсько-націоналістичного підпілля широко використовують так звані спецгрупи, що діють під виглядом бандитів “УПА”... Однак, як свідчать факти, грубопровокаційна і нерозумна робота ряду спецгруп і допущені їх учасниками свавілля й насильство над місцевим населенням не тільки не полегшують боротьбу з бандитизмом, а, навпаки, ускладнюють її, підривають авторитет радянської законності й незаперечно завдають шкоди справі соціалістичного будівництва у західних областях України⁵². У записці підкреслювалося, що “не кожний випадок порушення радянської законності знаходить своє відбиття у слідчих справах і розслідується. Більше того, якщо військова прокуратура і ставить перед МГБ УРСР питання про покарання злочинців, то з боку МГБ УРСР це не знаходить належного і швидкого реагування: вишукуються не стільки докази злочинної діяльності осіб, які брутально порушили закон, скільки різноманітні приводи для того, щоб “спростувати” факти, що їх повідомила Військова Прокуратура, і затягнути розслідування⁵³. Далі у записці стверджувалося, що “дії т. зв. спецгруп МГБ мають яскраво уособлений бандитський, антирадянський характер і, зрозуміло, не можуть бути виправдані ніякими оперативними міркуваннями⁵⁴. Разом з тим Г.Кошарський цілком слушно зауважував, що “цей метод роботи органів МГБ добре відомий ОУН-івському підпіллю, яке про нього попереджало і попереджує своїх учасників⁵⁵.”

Упродовж 40–50-х рр. ЦК КП(б)У неодноразово ухвалював спеціальні постанови про те, що кваліфікувалось як “порушення соціалістичної законності”. Партійні органи, засуджуючи в постановках такі порушення, насправді несли головну відповідальність за них. Як і органи НКВД та НКГБ, які часом просто не вміли належним чином вести контррозвідальну роботу. Саме це і було однією з причин жажливого терору. Причому одночасно влада намагалася досягти дві мети: по-перше, покінчити з тими, хто свідомо підтримував повстанський рух, по-друге, залякати решту населення, щоб воно покірно виконувало політику влади. Це особливо яскраво виявилось за умов здійснюваної з 1947 р. насильницької колективізації на селі.

⁵⁰ Там само. – Арк. 93-94.

⁵¹ Там само. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 1169. – Арк. 21.

⁵² Там само. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 68. – Арк.10

⁵³ Там само. – Арк. 8.

⁵⁴ Там само. – Арк. 3.

⁵⁵ Там само.

У вересні 1949 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову “Про проведення відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп”. Ще один характерний документ – стенограма засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 22 березня 1950 р. Обговорювалось питання “Про заходи посиленої боротьби із залишками оунівського підпілля в Західних областях УРСР”. Д.Мануїльський пропонував скерувати працівників МГБ до всіх колгоспів західних областей, а тих учасників підпілля, хто прийде з повинюю, переселяти до східних областей⁵⁶. Не менш рішучими були і пропозиції секретаря ЦК О.Кириченка: “Можливо слід видати новий наказ МГБ і ще раз попередити тих, хто не вийшов з підпілля. Встановити термін. Необхідно було б провести низку відкритих процесів у всіх областях. Частину засудити до розстрілу”⁵⁷. Головна мета відкритих процесів – залякати населення. Ця ж думка домінує і у виступі Дем’яна Коротченка: “Треба проводити відкриті процеси, вносити суворі вирoki. Частину бандитів засудити до розстрілу”⁵⁸. Це – одна із яскравих ілюстрацій суті “соціалістичної законності”, коли ще до суду вирішувалася доля тих, кого оголошували “бандитами”.

На початку 50-х років ЦК КП(б)У кілька разів поверталосся до теми відкритих судових процесів в західних областях України. Про це йдеться у постанові Політбюро ЦК КП(б)У “Про проведення відкритих судових процесів над учасниками українських буржуазно-націоналістичних банд” від 5 і 11 жовтня 1951 року⁵⁹. Станом на 18 вересня 1949 р. у Рівненській, Львівській, Станіславській, Волинській і Тернопільській областях було проведено 14 відкритих судових процесів. З 51 колишнього члена ОУН до страти засудили 24⁶⁰.

28 грудня 1949 року ухвалюється постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про наказ міністра держбезпеки УРСР № 312 “Про непритягнення до карної відповідальності учасників залишків розгромлених українських націоналістичних банд у західних областях Української РСР, які добровільно зголосилися до органів радянської влади з повинюю”. Уже відзначалося, що у зверненнях до населення західних областей України у 1944–1946 рр., постійно звучали обіцянки “цілковитого прощення” всіх, хто здасться добровільно. Як і ті звернення, цей наказ також друкувався у всіх газетах. По суті це був сигнал до амністії і певною мірою він мав успіх.

Не зважаючи на зовнішній “гуманізм” такого роду рішень, ставлення режиму до колишніх учасників повстанського руху не було однолінійним. 9 листопада 1956 року Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ “Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського націоналістичного підпілля, які відбули засудження і покарання, повертатись у західні області УРСР”. 30 листопада 1956 р. Політбюро ЦК КПУ ухвалює постанову “Про перегляд справ деяких осіб, звільнених з ув’язнення і заслання”. Справа в тім, що на 1 грудня 1956 р. у західні області України повернулось після звільнення 60 тис. осіб, засуджених за участь у повстанському русі та за інші “контрреволюційні злочини”⁶¹. Тоді влада вдалася до нових переселень,

⁵⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 1434. – Арк. 143.

⁵⁷ Там само. – Арк. 145.

⁵⁸ Там само. – Арк. 146.

⁵⁹ Там само. – Оп. 16. – Спр. 70. – Арк. 65-68.

⁶⁰ Там само. – Спр. 85. – Арк. 248-249.

⁶¹ Там само. – Спр. 77. – Арк. 2

до так званого оргнабору (тобто людей направляли на роботу переважно у східні області), а також до того, щоб переконати судові органи: "бандерівців" зарано звільнили, а відтак їх слід повернути на місця колишнього ув'язнення (для декого із заборону проживати в Україні)".

Ще наприкінці 40-х років повстанський рух відчув серйозну нестачу зброї, амуніції, харчів. У багатьох місцях після розгрому міської і сільської мережі ОУН зменшився її вплив на вояків УПА, бракувало скоординованості дій. Дехто з учасників визвольного руху піддався закликам Уряду УРСР зголоситися з повинною. Від 1947 р. почалося реформування підпільних структур. 30 травня Роман Шухевич видав інструкцію, яка повністю зрівняла членів ОУН і УПА в підпільній системі. Відтоді ОУН і УПА почали називатися збройним підпіллям. Однак головне командування УПА при цьому не було розформоване. Частина кадрів отримала директиву легалізуватись, проникати у комуністичні структури⁶². Після загибелі 5 березня 1950 р. головного командира УПА генерала Романа Шухевича ("Тарас Чупринка") вона швидко втрачає боєздатність. 24 травня 1954 р. МГБ захопило наступника Р.Шухевича полковника Василя Кука ("Коваль"), і хоча окремі повстанські боївки протримались ще до середини 50-х років, як зазначалося у доповідній записці Відділу адміністративних органів "Про стан роботи органів державної безпеки Української РСР" від 18 вересня 1959 р., вже на початку 1956 р. було закінчено "ліквідацію збройних банд і організованого підпілля українських буржуазних націоналістів"⁶³. Фінал історичної драми був визначений військовою силою, помноженою силою репресивних органів.

Не спрадлились надії керівництва ОУН та УПА і на радяно-американський конфлікт, який дозволив би відродити державність України. Не допомогли і встановлені контакти із спецслужбами США і Великобританії. Це підтверджує й історія із Василем Охримовичем. 19 травня 1951 р. він був скинутий з американського літака з метою підпільної роботи в Україні. Був керівником ОУН Карпатського краю. Одержав військового ступінь майора-політвиховника УПА. 6 жовтня 1952 р. захоплений і 29 березня 1954 р. страчений за вироком Військового трибуналу Київського військового округу. 29 квітня 1954 р. Президія ЦК КПУ санкціонувала опублікування в пресі тексту повідомлення про справу Охримовича "У воєнному трибуналі Київського військового округу".

Однак в цьому та інших документах жодного слова не було сказано про те, що загибель В.Охримовича значною мірою пов'язана з тим, що після смерті Сталіна "українську карту" у боротьбі за владу намагався розіграти Лаврентій Берія. Фактично він дав завдання працівникам МГБ, яке увійшло до підвладного йому на той час МВД СРСР, зробити "фотографію" реального становища в західних областях України. 16 травня 1953 р. він підготував спеціальну записку про недоліки в роботі колишніх органів МГБ УРСР щодо боротьби з націоналістичним підпіллям, в якій йшлося про ситуацію у Західній Україні.

Завдяки цій записці (яку деякі дослідники помилково кваліфікували як провокативну) і подій навколо неї стають ще зрозумілішими негативні наслідки

⁶² Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття... – С. 221.

⁶³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 85. – Арк. 247-248.

жорстокої політикої режиму у західних теренах України. 26 травня 1953 р. Л.Берія на засіданні Президії ЦК КПРС було ухвалено постанову "Питання західних областей Української РСР". До речі, записку на таку саму тему 8 травня 1953 р. Л.Берія підготував і про діяльність органів МГБ Литовської РСР. 28 травня 1953 р. Бюро ЦК КПУ прийняло ухвалу "Про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР" та доповідну записку тов. Л.П.Берія до Президії ЦК КПРС". 4 червня 1953 р. ухвалу Пленуму ЦК КПУ "Про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР" і доповідну записку тов. Л.П.Берії до Президії ЦК КПРС". Цим рішенням, по суті, було визнано серйозні масштаби і наслідки брутальних дій режиму на західноукраїнських землях. Зокрема підкреслювалось, що "боротьбу з націоналістичним підпіллям не можна вести лише шляхом масових репресій і чекістсько-військових операцій, що безглузде застосування репресій викликає лише невдоволення населення..."⁶⁴.

Відзначимо, що саме Л.Берія був чи не першим у тодішньому керівництві, хто вважав за доцільне вилучити з політичного лексикону слово "бандит", яким зазвичай називали учасників повстанського руху. Він говорив, що в Україні немає "ніяких бандитів, а є лише націоналістично налаштована частина населення"⁶⁵. За наказом Л.Берії до Москви привезли В.Охримовича, через якого чекісти намагалися вийти на націоналістичне підпілля, щоб переконати у недоцільності подальшої боротьби. З цієї самою метою до тодішньої столиці СРСР із сибірського заслання привезли сестер Бандери, із Володимирської в'язниці – Президента УГВР Кирила Осьмака, а також митрополита Йосипа Сліпого, якого теж намагалися використати для розв'язання західноукраїнських проблем.

Згаданий Пленум ЦК КПУ увільнив з посади першого секретаря ЦК КПУ беззастережного русофіла і антисеміта Леоніда Мельникова, який у виступі на Пленумі визнав помилковість власних дій. Новим лідером КПУ став Олексій Кириченко, який підкреслив: "Нам мало визнати хиби і недоліки. Наше завдання полягає в тому, щоб глибоко усвідомити політичний зміст припущених помилок, величезне значення тієї допомоги, яку надає нам ЦК КПРС своєю постановою від 26 травня, і з настирністю, властивою комуністам, взятися за ліквідацію хиб і недоліків у керівництві західними областями"⁶⁶. Однак прагматичний курс на ліквідацію "хиб і недоліків" незабаром був перерваний політичною кон'юктурою, що змінилася.

Після поразки Л. Берії у боротьбі за владу, 2 липня 1953 р. Президія ЦК КПРС ухвалила вилучити його записку з протоколів Президії, а прийняті постанови ухвалила як такі, що сприяють "активізації буржуазно-націоналістичних елементів"⁶⁷. На ці нові політичні акценти миттєво відреагували в Києві. У рішенні Пленуму ЦК КПУ від 30 липня 1953 р. було записано: "Як підлий провокатор і ворог партії Берія намагався різними підступними прийомами підірвати дружбу народів СРСР... Запеклий ворог партії і народу Берія намагався використати недоліки в господарському, культурному будів-

⁶⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1125. – Арк. 6.

⁶⁵ Кентій А. Вказ. праця. – С. 85-86.

⁶⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1120. – Арк. 30.

⁶⁷ Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы (Под ред. акад. А.Н. Яковлева). – Москва, 1999. – С. 401.

ництві, в політичній роботі серед трудящих західних областей України, в інтересах своїх ворожих планів. У своїй записці про становище в західних областях він під фальшивим приводом боротьби з порушеннями національної політики партії намагався підірвати дружбу народів нашої країни, протиставити український народ великому російському народові, українців західних областей українцям східних областей, активізувати буржуазних націоналістів – лютих ворогів українського народу...”⁶⁸.

Після того, як з Л.Берії зробили діяча, який нібито мав на меті сприяти націоналізму, Й.Сліпого відправили на заслання, К.Осьмака – до Владимирської в'язниці, а В.Охримовича розстріляли. З падінням могутнього колись сталінського поплічника партія значно посилила контроль за діяльністю спецслужби, а особливо за її протидією “українським буржуазним націоналістам”. 12 березня 1954 р. було ухвалено постанову ЦК КПРС “Про завдання Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР”. На її виконання було прийнято відповідні документи і в УРСР, зокрема постанову Політбюро ЦК КПУ “Про стан та заходи щодо подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР” від 11 квітня 1955 р., доповідну записку Відділу адміністративних органів ЦК КПУ “Про стан роботи органів державної безпеки Української РСР” від 18 вересня 1959 р., постанову Політбюро ЦК КПУ “Про стан та заходи посилення роботи органів державної безпеки Української РСР” від 24 листопада 1959 року. В них знаходимо відлуння тих подій, що розгорталися в Західній Україні у повоєнний час. Партія вимагала зробити все, щоб ці події ніколи не повторилися: “Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, обласним управлінням та транспортним органам КДБ рішуче посилити роботу по викриттю і присіканню злочинної діяльності агентури імперіалістичних розвідок. Значно покращити роботу проти закордонних центрів українських буржуазних націоналістів, по ідейному та організаційному розкладанню української націоналістичної еміграції і компрометації її главарів, ширше використовувати для цього поряд з оперативними і легальні можливості... Зобов'язати Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР та його органи на місцях посилити роботу по попередженню, викриттю і присіканню ворожих дій націоналістичних та інших антирадянських елементів на території республіки”⁶⁹.

Це та інші партійні рішення можна вважати своєрідною післямовою до тих історичних подій, які розгорнулися на західноукраїнських землях у 40–50-х роках ХХ століття. В цій післямові не можна обійтися без цифр. За офіційними даними, у Західній Україні у 1944–1953 рр. було заарештовано майже 104 тис. учасників ОУН, а також бандсприяючого елементу”⁷⁰, під який легко підводились всі запідозрені у зв'язках з ОУН і УПА. За цей же час було виселено (за винятком Закарпатської області) майже 66 тис. сімей, тобто 203662 осіб⁷¹, і ще одна надзвичайно симптоматична цифра: у 1945–1953 рр. за різного роду “антирадянські політичні злочини” в Україні було заарештовано

⁶⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1147. – Арк. 2-3.

⁶⁹ Там само. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 85. – Арк. 243.

⁷⁰ Там само. – Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 79. – Арк. 56.

⁷¹ Там само.

43379 осіб віком до 25 років, а з цієї кількості в західних областях України заарештували 36340 осіб⁷². Від 1944 до 1952 р. у західних областях України радянські комуністичні каральні структури репресували майже 500 тис. осіб, у тому числі заарештовано понад 134 тис., вбито понад 153 тис. осіб, вислано довічно за межі України понад 203 тис. осіб. При цьому вилучено один літак, дві бронемашини, 61 артилерійська гармата, 595 мінометів, 77 вогнеметів, 358 протитанкових рушниць, 844 станкових і 8327 ручних кулеметів, біля 26 тис. автоматів, понад 72 тис. гвинтівок, 22 тис. пістолетів, понад 100 тис. гранат, 80 тис. мін і снарядів, понад 12 мільйонів патронів. Розшукано і вилучено більше 100 друкарень з друкарською технікою, понад 300 радіопередавачів, 18 автомобілів і мотоциклів, значна кількість харчових складів та сховищ націоналістичної літератури⁷³.

За офіційними даними, українське підпілля вчинило 14,5 тис. диверсій і терористичних акцій, в яких загинуло не менш як 30 тис. функціонерів комуністичного режиму, військовослужбовців, місцевих жителів⁷⁴.

Історію УПА, а також протистояння націоналістичного підпілля і радянсько-більшовицького режиму упродовж довгих років в СРСР "редагували" офіційно визначені "борці з українсько-німецьким націоналізмом". Документи, що могли б сприяти відродженню такої правди, було ретельно заховано в "окремі" і просто в недоступні архівні теки.

Нині, нарешті, маємо змогу прочитати ці документи, а тим самим зробити ще один крок у осмисленні складної героїчної і громадянської історії України, пов'язаної з українським повстанським рухом у 40–50-х роках ХХ століття.

---

⁷² ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1120. – Арк. 228.

⁷³ Державний архів Служби Безпеки України (далі – ДА СБУ, м. Київ. Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 159-160; Т. 100. – Арк. 73-75.

⁷⁴ Коваль М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Спроба сучасного концептуального аналізу. – Київ, 1994. – С. 46-47.